

v nas vzbuditi sodoživljanje svojega razdetja, je zdaj take barvne simbole realistično opredelil kot »škrlatni plašč krvi, pregreh, bela luč kesanja« itd. To je realističen način simboliziranja. Sicer pa je Vodnikova človeška individualnost večja kot njegova izrazna originalnost, kajti on izraža svoj svet z besednim slovarjem svojega brata Antona, vendar pa na tako svojski način in s tako plastiko tvori iz poznanih besednih elementov nove poetične figure, da o umetniški odvisnosti ali epigonstvu ne more biti govora, le o sorodnosti dveh pesniških osebnosti. Le včasih se čuti direktna književna zveza (Speči stražarji, Jetnik), dočim se notranje pesniško sorodstvo najjasneje manifestira v pesmih, ki so nastale iz obema skupnih duhovnih razpoloženj, iz redkih svetlih erotičnih doživetij, n. pr. Ljubavno pismo, Prisluskovanje, Pot v tempelj..., ki so med najlepšimi v zbirki. Sicer pa je Fr. Vodniku bistven erotičen tragos. Samo nekajkrat je v erotiki impresionistično osebno (Zapuščen, Ljubavno pismo), sicer pa metafizično religiozen, ki se je najbolj svojstveno izrazil v pesmih Okenca, Očiščenje, Pot v tempelj, dočim se ob Kelihu grenkobe čuti, da je nastal pod formalnim vplivom svetopisemske situacije in liturgičnih motivov (»v svoje rane sprejmi me«) in je religiozni motiv rešen na osebni ravnini. Pesmi O slišim Te in Mnogokrat si stal pa so le preveč izrazno gole. Sicer pa so vse druge pesmi — in teh je več kot deset — res dobre pesmi, izraz velike umetniške individualnosti in brezdvomno spadajo pesmi kot Na beli poti, Sveta noč, Pot v tempelj, Ljubavno pismo, Borivec z Bogom itd. med najboljše pesmi naše povojne lirike. Čeprav pristanemo na to, da radi subjektivne racijonalistično skonstruirane vizionarnosti Znamenja na nebu in romantičnega dualističnega razkola Belih poti poet ni trenutno moden v smislu naturalističnega kolektivizma, mu moramo priznati veliko umetniško individualnost, ki je adekvatno izrazila svojo notranjo podobo, kakor se je razvijala do točke, kjer je tudi religioznemu človeku mogoče sodobno ustvarjanje v antipodnem smislu duhovnega kolektivizma. Mi pa, ki smo spremljali deset let nastajanje zbirke, jo gledamo iz te perspektive in moramo reči, da kriza osebnega etosa, borba za dobrega človeka v sebi, ki ga ovira obroč telesa, v tem času ni bila samo osebna zadeva poedinca, ampak kolektiven napor vse generacije, in ta etično-religiozna borba z Bogom je našla najiskrenejši in najplastičnejši izraz prav v poeziji Franceta Vodnika. Vsi drugi so tak dualizem kako premagali (Anton Vodnik) ali pa izrazili na manj intimen način (Jarc).

BARUCH DE SPINOZA

OB TRISTOLETNICI ROJSTVA — FRANCE VEBER

I. O življenju filozofa

Baruh de Spinoza ali, kakor se v svojih spisih sam imenuje, Benedictus de Spinoza, se je rodil v Amsterdamu dne 24. novembra l. 1632. Starši so mu bili portugalski židje, ki so se v Amsterdamu naselili in živeli tam v srednjem blagostanju. Tudi dostavek »de« ne označuje plemstva, temveč le portugalsko mestece, od koder je bila rodbina uradno in družabno popisana.¹ Nadarjeni deček naj bi bil postal židovski duhovnik, rabin, zato so ga oddali v židovsko portugalsko šolo v Amsterdamu, kjer je kot učitelj tedaj posebno slovel rabin Saul Levi Morteira, ki je kaj hitro ugotovil izredne sposobnosti tega novega učenca in imel prepričanje, da je

¹ Vendar je izviral Spinoza iz ene najuglednejših židovskih rodbin, ki so radi premajhnih versko-političnih svoboščin zapustile Portugalsko in Španijo in se naselile na Nizozemskem, kjer jim ni pretilo nobeno preganjanje.

v njem našel zaželenega naslednika. Na tej šoli se je Spinoza bavil seveda zlasti z Mojzesovimi knjigami, s Preroki in židovskim zakonikom in pripetilo se mu je to, kar tolikrat opazamo tudi pri današnjih nadarjenih mladostnikih: knjige stare zaveze so se mu zazdele polne nasprotij, ki mu jih ni mogel nihče odpraviti. Zamán se je zatekal tudi k židovskim filozofom in k različnim tajnim židovskim naukom; izgubil je *ver o*. V takem stanju se je seznanil z nekim zdravnikom, ki je slovel obenem kot izboren latinec, bil pa tudi hudo razkričan kot svobodomiseln brezbožnik, in je zanj tudi osebno preznačilno dejstvo, da se je pozneje, ko je zapustil Amsterdam in krenil v Pariz, zapletel v neko politično zaroto in bil kot izdajalec domovine obešen.² Poznanstvo s tem zdravnikom je imelo za Spinozo vsaj ta pomen, da se je v njegovi šoli naučil latinščine in da so mu tako postala dostopna dela *Kartezi ja*, tega prvega filozofa novega veka; šele ta dela so mu dala pravi pogon, da je pozneje ustvaril svoj lastni filozofski sistem. Kakó pa je morala ta druga šola na mladega Spinozo osebno vplivati, si lahko mislimo. Zadnji ostanki prejšnjega otroškega zaupanja v staro in sveto so tu izginili in s svoje strani prav nič ne dvomim, da izvirajo vprav iz te šole kali za njegov poznejši »Teološko-politični traktat«, ki ni njegovo glavno delo, a mu je prineslo največ sovražnikov, da so se celo njegovi ožji prijatelji prestrašili in od njega odvrčali.

Vse to tudi v Amsterdamski židovski občini ni moglo ostati neopaženo. Verski dvomi uglednega mladeniča so zelo skrbeli njegove starše in predstojnike, zlasti pa je vzbujalo nejevoljo njegovo občevanje s krivoverci in dejstvo, da se je vedno redkeje udeleževal verskih obredov svoje občine. Našla sta se tudi dva tovariša, ki sta mu hlinila odkrito prijateljstvo, da bi zvedela njegove prave nazore, nató pa ga, bržkone iz gole zavisti, pri predstojništvu ovadila. Predstojništvo židovske sinagoge ga je pozvalo na zaslišanje in sam Morteira se je zamán trudil, da bi ga zopet spreobrnil. Okrog njega so se morale vršiti tudi hude intrige, zakaj Spinoza je skoraj grozil z javnim nastopom. Da bi vsaj molčal, mu je občina celó ponudila 1000 goldinarjev letne plače, pač v nadi, da se bo njegova prevratna mladostna miselnost sčasoma sama izmirila in popravila. Tudi to je bilo zamán, dà, naključje je hotelo, da ga je neki židovski fanatik nameraval umoriti, pa mu je k sreči z bodalom prebodel samo obleko. Spinoza je uvidel, da zanj doma ni več obstanka. Ali tudi židovska občina ni mirovala in je sklenila, da ga tudi sama iz svoje srede izobči. In tako je prišlo do onega proslulega tako imenovanega Kéréma, to je velikega izobčenja, ki je bilo po sklepu svéta židovske sinagoge dne 27. julija 1656 nad Spinozo slovesno izrečeno in s katerim je 24 letni Spinoza prenehal biti član židovske vere in občine.³ Dokument je še ohranjen in se glasi dobesedno takole:

»Gospodje predstojniki vam sporočajo, da so jim že dolgo znane ničvredne misli in dejanja Baruha de Espinoze in da so se z različnimi sredstvi in tudi z obljubami potrudili, da bi ga od njegovih zlih potov odvrnili. Ker pa niso mogli nič opraviti in ker so nasprotno dobivali dnevno vedno nove vesti o njegovih strašnih zmotah in grozodejstvih, ki jih je pokazal v dejanju in besedi, in so imeli za to mnogo vero-

² »Doctor medicinae« Franz van den Ende, v čigar šoli je dobival Spinoza pouk v latinščini in grščini po smrti svojega očeta (1654). Govori se tudi o neki hčerki tega zdravnika, v katero da je bil Spinoza zaljubljen, pa ga je izpodrinil sošolec z dragoceno ogrlico. Vest je brez podlage, ker je bila deklica (Klara Maria) tedaj šele 12 let stara.

³ Prav za prav je bilo pri židih v navadi trojno izobčenje, malo (Niddui), srednje (Kerem) in veliko (šammata). Prvo je bilo toliko kakor ukor in družabna izločitev; izobčeni pa je smel posecati sinagogo in je imel rok 30 dni, da se poboljša. Drugo je bilo združeno s hudimi kletvami in je postala za izobčenega tudi sinagoga zaprta; vendar mu je bil še dan rok 1—3 mesecev, da se zopet spreobrne. Šele tretje je bilo pravo »veliko« izobčenje, ki je krivca za vedno izobčilo iz židovske skupnosti. Skoraj gotovo so tudi Spinozo zadela zaporedoma vsa tri izobčenja in bi bilo takó njegovo drugo izobčenje morda v zvezi z njegovim magistratnim izgonom, ki se je tudi glasil samo za »nekaj mesecev«.

dostojnih prič, ki so podale svoje izjave v navzočnosti imenovanega Espinoze in mu vse to dokazale, so vse to pred gospodi rabini pregledali in z njihovim soglasjem sklenili izobčenje imenovanega Espinoze iz naroda Izrael in mu še nalagajo sledeči Kerem. Po sodbi angelov in po sklepu svetnikov izobčujemo, izganjamo, obsojamo in preklinjamo Baruha de Espinozo s soglasjem Bogá in te svete občine, spričo svetih knjig Tóre in šeststointrinajst predpisov, ki so v teh knjigah napisani: storimo to z izobčenjem, s katerim je Jozua izobčil Jeriho, s kletvijo, s katero je Elizej preklel dečke, z vsemi obsodbami, ki so v postavi napisane. On naj bo preklet podnevi in naj bo preklet ponoči! On naj bo preklet, ko spi, in naj bo preklet, ko vstane! On naj bo preklet, ko odhaja, in naj bo preklet, ko se vrača! Gospod naj mu nikoli ne odpusti! On bo svojo jezo in svoj stud razlil nad tem človekom, ki ga obtežujejo vse kletve, kakor so v knjigi postave napisane. On bo njegovo ime pod nebom izbrisal in ga bo v njegovo pogubo ločil od vseh rodov Izraela, z vsemi kletvami firmamenta, ki jih knjiga postave navaja. Vi pa, ki se trdno oklepate Boga svojega Gospoda, Vi vsi živite in procvitajte! Varujte se, da ga nihče ustno ali pismeno ne nagovori, da mu nihče ne stori usluge, da nihče ne prebiva ž njim pod eno streho in nihče štiri lakte daleč od njega, da nihče ne bere spisa, ki bi ga on naredil ali napisal!»

Morda je od vseh zapuščeni Spinoza bil že pred tem izobčenjem izven Amsterdama, po neki poznejši vesti pa je bil na pritisk Amsterdamskih židov in protestantov izgnan po magistratni oblasti in sicer, kakor vest pravi, za dobo nekaj mesecev, pač da bi se medtem vznemirjenje duhov zopet poleglo. Sigurno vemo le to, da od l. 1656 naprej z eno edino izjemo, o kateri bomo še slišali, Spinoze ni več v Amsterdamu. Najprej je odšel na deželo ne daleč od Amsterdama k svojemu prijatelju⁴, ki ga je l. 1660 vzel s seboj v kraj blizu Leydena⁵, kjer je živel tri leta in zbral okrog sebe lepo število starih in novih prijateljev. Filozofični razgovori s temi znanci in pismene izmenjave misli z onimi prijatelji, ki so bili ostali v Amsterdamu, so imeli posledico, da je Spinoza že tu izdelal prve načrte svojega poznejšega filozofskega sistema. Prilično je poučeval tudi mlajše ljudi, ki se mu za njegove misli še niso zdeli zreli; takim je tolmačil filozofijo svojega predhodnika Kartezija in takó je na jesen 1663 izšla tudi posebna knjiga o Kartezijevi filozofiji⁶; je to obenem edini spis, ki je še za časa Spinozovega življenja izšel pod njegovim imenom. Istega leta se je na željo prijateljev iz Haaga preselil v njihovo bližino⁷, l. 1669 pa se je nastanil v Haagu samem, in sicer najprej pri neki vdovi na celotno oskrbo; dve leti pozneje je radi pičlih dohodkov najel sobo pri rodbini preprostega slikarja, kjer je ostal do smrti. Vprav v tem času je doživel Spinoza svoje drugo veliko razočaranje. Spinoza je bil že dovršil svojo Etiko, najprej v treh delih, nato pa v petih, ali pred izdajo svojega glavnega spisa se je lotil še drugega in kaj kočljivega vprašanja, v kakem razmerju naj bo delovanje filozofa zlasti do države in cerkve. In tako je leta 1670 brez svojega podpisa izdal svoj prosluli »Teološko-politični traktat«⁸, ki mu je brez dvoma prinesel največ ljutih nasprotnikov. Spinoza zahteva popolno svobodo v podajanju filozofskih nazorov, pri tem pa pozablja na razliko med pravimi in samo dozdevnimi filozofi

⁴ »sur la route d'Amsterdam à Auverkerke«.

⁵ Rhijsburg, kjer razkazujejo še danes dve s strugarsko klopjo in knjigami opremljeni sobici, v katerih je Spinoza tri leta živel in delal.

⁶ Renati Des Cartes principiorum philosophiae Cartesianae pars I et II, more geometrico demonstratae per Benedictum de Spinoza, Amstelodamemsem, accesserunt ejusdem Cogitata metaphysica.

⁷ V Voorburg vzhodno od Haaga.

⁸ Tractatus Theologico-politicus, continens dissertationes aliquot, quibus ostenditur, Libertatem Philosophandi non tantum salva pietate et reipublicae pace posse concedi, sed eandem nisi cum pace reipublicae ipsaque pietate tolli non posse.

in na vzporedno dejstvo, da bi v primeru take in tolike svobode vprav ti dozdevni filozofi bili in postali najbolj kričavi; v takem primeru bi si vsak norec lastil pravico, da nastopa kot odrešenik sveta in bega z nauki, ki jih sam ne umeva, ljudem srca in glave. Razen tega se obravnavajo v tem spisu zlasti knjige stare zaveze kakor ostalo profano, svetsko slovstvo in to v taki širini, kakor za kakršnokoli odločitev glavnega vprašanja brez dvoma ni bila potrebna. Takó lahko Spinozo štejemo pač med glavne pobudnike tako imenovanih današnjih bibličnih ved, postaja pa tudi preumljivo, da je delo v času, ko je izšlo, moralo vzbuditi tem hujši odpor. Celó najresnejši prijatelji Spinoze so se nad njim zgražali in že njegovo ime je odslej naprej vzbujalo samo predstavo nevarnega rogovileža in prevratnega brezbožnika. Temu drugemu pa je kmalu sledilo še tretje in morda najhujše razočaranje. L. 1775 se je odpravil Spinoza v svoj stari Amsterdam, da bi izdal svojo za tisk pripravljeno Etiko.⁹ Komaj pa se je slišalo, da prihaja odpadnik in zloglasni avtor teološko-političnega traktata, so zagnali židje in protestantje in celo Kartezijevi privrženci tak krik in vik, da je izdaja tega dela postala že naprej nemogoča. Spinoza se je vrnil domov v nadi, da bo lahko delo pozneje izdal. Tega pa sam ni več doživel, zakaj že 21. februarja 1677 je umrl za jetiko, v 45. letu svoje starosti. Za jetiko je po sporočilih bolehal že dvajset let, čeprav ni dvoma, da je bila bolezen tudi v zvezi z njegovim delom za vsakdanji kruh (brušenje stekla!) in da so nenadno smrt dogodki v Amsterdamu še pospešili. Dejstvo pa je, da so brez njegovega imena še istega leta njegova posmrtna dela (in med njimi tudi Etika) vendar izšla.¹⁰

Vsi življenjepisci¹¹ Spinoze se strinjajo v tem, da je bilo njegovo življenje pre-skromno in v vsakem pogledu neoporečno ter čisto. Ker je vedel, da si bo moral po svojem begu iz Amsterdama sam služiti kruh, se je že v mladosti priučil obrtnemu delu, kakor strugarjenju in brušenju stekla, v katerem je dosegel toliko spretnost, da so postale njegove leče kmalu daleč naokrog znane in cenjene. Prodajali so jih pa zanj njegovi prijatelji. Bil je tudi spreten risar in še dolgo časa po njegovi smrti so bile ohranjene njegove risbe različnih njegovih sodobnikov. Bil je pravi portugalski žid, srednje postave, temne polti, črnih in kodrastih las in črnih oči. Pozornost so

⁹ *Ethica, ordine geometrico demonstrata et in quinque partes distincta, in quibus agitur: I. De Deo. II. De natura et origine Mentis. III. De origine et natura Affectuum. IV. De Servitute humana, seu de affectuum viribus. V. De potentia intellectus, seu de Libertate humana.*

¹⁰ Opera posthuma, ki so obsegala: 1. Etiko, 2. nedovršeni fragment iz zadnjih let *Tractatus politicus*, 3. mladostni in tudi nedovršeni spis *Tractatus de intellectus emendatione*, 4. tedaj znanih 74 pisem in 5. *Grammatica hebraea*. Za izdajo je poskrbel amsterdamski zdravnik G. H. Schuller, rokopise pa mu je izročil njegov stanovski tovariš Ludwig Meyer; oba sta bila v krogu Spinozovih prijateljev in Meyer je bil tudi edina priča Spinozove smrti.

¹¹ Teolog Sebastian Kortholt (1701), Pierre Bayle (1697 in drugič 1702), luteranski pridigar Colerus (Köhler, 1695) in jurist Gottlieb Stolle (1703). Prvi in tretji sta se razgovarjala s samo rodbino slikarja (van der Spijck), pri kateri je Spinoza stanoval. Spinozi najbližji pa je življenjepis v predgovoru k opera posthuma, ki ga je napisal menonit Jarig Jelles. Po novejših raziskovanjih je tudi že l. 1679 izšel še poseben življenjepis, ki se je doslej mislilo, da ga je napisal neki Lucas šele 40 let po Spinozovi smrti. Omenjeni Stolle je opisal le svoje potovanje po Nizozemskem in vpletel v svoj potopis tudi podatke o Spinozi, kakor jih je zvedel zlasti od nizozemskih učenjakov. Vsa ta poročila dobi čitatelj zbrana v zbirki: »Philosophische Bibliothek«, zv. 96 b, Leipzig 1914 (Založba Felix Meiner).

Največ zaslug, da je ime Spinoze zopet zaslovelo, pa ima brez dvoma nemški pisatelj Lessing, po katerem se je za Spinozo ogrel tudi Goethe in to takó, da mu je židovski filozof postal glavna opora proti nerazumljenemu ter skorajda osovraženemu Kantu. Zdi se, da veje duh Spinoze tudi iz Prešernovih verzov o Bogu.

vzbujale tudi njegove dolge in črne obrvi, francoskim opazovalcem pa se je zdel njegov obraz nekam spačen in skoraj oduren. Nosil se je preprosto in hodil doma v oguljeni suknji. Ko mu je eden odličnih mestnih očetov ponudil novo suknjo, mu je Spinoza odgovoril: »Ali bom potem drugačen človek? Zakaj hudo je, ako je vreča boljša nego meso, ki je v njej.« Tudi živel je preprosto, kar bi mu spričo mnogih bogatih prijateljev, ki so ga vabili k sebi, ne bilo potrebno. Tudi hrano si je po navadi sam pripravljaj. Pogosta vabila je sprejemal, bolj da se pokaže uslužnega, ne pa da bi na račun drugih živel. Nekoč ga je eden starejših in najbogatejših njegovih prijateljev¹², ki ni imel lastne rodbine, postavil za svojega generalnega dediča. Spinoza je dediščino odklonil in to na korist pokojnikovega brata, ki mu je nato v smislu oporoke sam naklonil 500 gl. letnih prejemkov; ali Spinoza je še to vsoto znižal na 300 gl. Ko sta po smrti njegovega očeta njegovi sestri Rebeka in Mirjam vse storili, da bi ga od dediščine izključili, je Spinoza dosegel sodno priznanje svojih pravic, nato pa se je prostovoljno odrekel dediščini in vzel k sebi samo eno postelj in k njej pripadajočo zaveso. L. 1673 je prišlo do njega knežje vabilo, naj sprejme mesto rednega profesorja filozofije na univerzi v Heidelbergu. Zasiğurana mu je bila svoboda učenja in izrečena le želja, naj bi njegovo delovanje ne bilo na škodo verskemu čutu nemškega ljudstva. Spinoza je vabilo odklonil z motivacijo, da je za svojo osebo proti javnemu učenju in da tudi sicer ne ve, do kam sme iti, da se javnost ne bi nad njim spotikala.

Njegovo osebno življenje je bilo tiho in skoraj zaprto. Po navadi je bil v svoji sobi, zatopljen v svoje študije, čas pa si je kratil s pipo tobaka in z borbo pajkov in muh. Ko je bil utrujen, je posečal rodbino, pri kateri je stanoval, in se razgovarjal z njo o najvsakdanjših dogodkih v hiši in izven nje. V družabnem občeivanju je bil ljubeznjiv in dostopen. Nikoli se ni kazal ne preveselega ne prežalostnega in je takoj odšel, ko je začelo tudi njegovo čuvstvo kipeti. Če je bil kdo od domačih bolan, ga je tolažil in ga učil, naj bo potrpežljiv, ker da je tudi bolezen od Boga naloženo breme. Otroke je opominjal, naj bodo podložni in staršem pokorni in naj tudi k javni službi božji redno zahajajo. Ko ga je njegova gospodinja nekoč vprašala, ali se bo po njegovem mnenju v svoji veri lahko zveličala, ji je odgovoril: »Vaša vera je dobra; ni vam treba nobene druge iskati, da se zveličate. Potrebno je le, da živite tiho in boguvdano življenje.« Samo eden njegovih in mu tudi sicer prav malo naklonjenih življenjepiscev pripoveduje o nekem pretiranem Spinozovem častihlepju. Proti temu pa govori odločno vse drugo, kar o Spinozi vemo, zlasti pa njegov znani in dejanski izpričani odpor proti vsakemu takemu udejeitvovanju, ki bi mu utegnulo prinesiti ljudski ugled in ljudsko občudovanje; po verodostojni vesti je celo v umirajočem stanju priporočal, naj ne denejo njegovega imena na njegovo Etiko, češ da bi bilo tako postopanje pravega filozofa nevredno. Vse to dela seveda kaj umevno, da bi tudi Spinoza lahko zaključil s primerno premenjenimi besedami Prešerna: »Ne samo pesnik, tudi filozof živi, vmrjè brez d'narja.« Celó njegovi življenjepisci imenujejo njegovo zapuščino »smešno borno«: nekaj knjig, orodje za brušenje s kosi brušenega stekla, en turški volneni površnik, en barvni površnik, hlače, štiri rjuhe, sedem sraje, devetnajst ovratnikov, pet robcev, dve gardini, ena odeja s posteljno zaveso, ena postelj s stolom in nekaj srebrnega jedilnega orodja. Vse to bi komaj zadoščalo za pokritje zdravniških, pogrebnih in zapuščinskih stroškov in je to bornost morda najbolj občutila sestra, ki je Spinozo preživela in se takoj po njegovi smrti prijavila kot edina upravičena dedinja njegovega imetja; ko pa je zvedela, da bržkone ne bo nič ostalo, je svojo zahtevo preklicala in poparjena odšla. Že sam Spinoza je v krogu rodbine, kjer je končno stanoval, ponovno rad takole govoril: »Jaz delam kakor kača, ki ima lastni rep v svojem gobcu; trudim se, da mi ob koncu leta ne ostane nič več, nego se zahteva za pošten pogreb. Moji sorodniki ne bodo po meni nič podedovali; se tudi niso temu primerno obnašali.«

¹² Simon de Vries.

Šele l. 1880 so mu v Haagu postavili spomenik. Nedavno tega pa so se v imenu društva narodov ob njegovem grobu njegovim manom poklonili zastopniki 15 evropskih držav.

Tudi o filozofih pravijo, da je njihovo življenje že polovica njihove filozofije. Če je temu takó, tedaj lahko tudi o filozofiji Spinoze že naprej slutimo to dvojje, troje: njeno oporišče bo vprašanje Boga, njena moč bo v miselni strogosti in načelni doslednosti, njena slabost pa utegne biti v prenagljenih sklepih in v onem radikalizmu, ki je tólikrat le posledica samo namišljenim razmeram prikrojenega, čeprav stvarno še takó idealnega stremljenja in neke vrojene ali tudi le po hudih naključjih pridobljene duhovne zagrenjenosti.

II. Spinoza in njegov filozofski sistem

Že v svojem mladostnem spisu: »Kakó izboljšamo razum?« si zastavlja Spinoza tudi vprašanje končnega zveličanja in torej obenem vprašanje po najvišji in vse časovno izkustvo presegajoči vrednosti življenja. Zató je bila že mlademu Spinozi prva in glavna ideja samo ideja Boga. In v tem ga je močno podprla tudi vsa njegova okolica: na Boga ga je opozarjalo življenje v židovski bogoslovni šoli in samo o Bogu so sanjali tudi židovski in protestantski mistiki tedanjega časa. In končno ima ideja Boga enako centralno mesto tudi v filozofiji Kartezija, čigar dela so tudi Spinozo izpodbudila k nadaljnjemu samostojnemu razmišljanju. Če še prištejemo k vsem tem činjenicam že pokazano neupogljivo odločnost njegovega značaja in ono visoko spoštovanje, kakor ga je vsak resni mislec že takrat in vprav takrat moral doživeti napram eksaktnemu prirodoslovno-matematičnemu znanstvu in kakor je to spoštovanje izraženo zlasti tudi v Kartezijevih delih, no, tedaj nam postanejo kaj umevne tudi temeljne osnove Spinozovega življenjskega filozofskega dela, njegove Etike.

Kartezij je prvi filozof novega veka, ki je vse izkustveno dano stvarstvo jasno opredelil v dve nepremakljivi polovici, v polovico razsežne snovi (res extensa) in v polovico nerazsežne duševnosti (res cogitans). Spinoza pa je šel še dalje in dodal, da sta ta razsežna snov in nerazsežna duševnost samo bistvenostna pridevka ali, kakor sam pravi, atributa ene ter iste podstati, ene ter iste substance. Podstat mu je to, kar je po sebi (causa sui) in kar se da tudi le in že po sebi samem umeti; zato je podstat neobhodno neskončna, edina in ni ničesar, kar bi bilo še izven ali poleg podstati. Podstat je Bog in Bog je podstat. Tej edini, neskončni podstati ali Bogu gre neskončno število pridevkov, izmed katerih sta nam znana samo razsežnost (extensio) in duševnost (cogitatio). Neskončnosti Boga odgovarja tudi neskončnost njegovih pridevkov. Ali dočim je Bog v vsakem oziru neskončna podstat (absolute infinita substantia), je božji pridevek samo v svojem redu neskončen (in suo genere infinitum), je razsežnost neskončna le v redu razsežnega in je duševnost neskončna le v redu duševnega. In kakor se javlja Bog v svojih pridevkih ali atributih, tako se javljajo tudi božji pridevki ali atributi v posameznih stanjih ali po Spinozi tako nazivanih modih; taka stanja ali taki modi božjih atributov so vse izkustveno dane in torej posamezne ali omejene reči (res) in vsa izkustveno dana ter enako posamezna ali omejena duševna bitja (ideae). Podstat, pridevek in stanje ali substanca, atribut in modus je takó ona trojica, ki je za umevanje Spinozovega filozofskega sistema neobhodno potrebna. Dejanski je sploh samo eno in to eno je Bog ali substanca; ta substanca pa se prikazuje v svojih atributih, ti atributi pa v modih. Važno bi bilo, določiti pravo bistvo tega »prikazovanja«. Spinoza sam tu ni dovolj jasen. Na eni strani pravi, da mu pomeni Bog substanco, ki da sestoji iz neskončnih atributov (constantem infinitis attributis); to pa bi bilo v preočitem nasprotju z zahtevano dejansko edinstvenostjo in brezmejno samostojnostjo božjega bistva. Zato se bomo Spinozi pač bolj približali, ako dajemo prednost takim mestom Etike, na katerih Spinoza pravi, da je atribut to,

kar naš razum takó dojema, kakor da bi bilo tudi za samo substanco bistveno (*tanquam ejusdem essentiam constituens*). Podobno bo to veljalo tudi za razmerje med atributi in modi in Spinoza sam to potrjuje, ko pravi, da je tudi razsežno in duševno samo ena ter ista reč, ki je le v dveh stanjih obistinjena ali le na dva načina izražena (*una eademque est res, sed duobus modis expressa*).

Torej Bog ali substanca se nam res samo prikazuje v atributih razsežnega in duševnega in tudi njegovi atributi se nam samo prikazujejo v obliki posameznih modov, to je v obliki posameznih ter izkustveno danih omejenih reči. Pravo in dejansko bistvo vsega pa je samo Bog, Bog je svet in svet je Bog. Veljala bi enačba: Bog ali substanca ali narava (*Deus sive substantia sive natura*). S tem je tudi dovolj jasno označen Spinozov prehod od Kartezijevega dualnega, dvojnega pojmovanja sveta in življenja k enojnemu, Spinozov prehod od Kartezijevega dualizma k monističnemu panteizmu: Bog ni več duh zunaj sveta, ki bi svet iz ničesa ustvarjal in ga tako rekoč od zgoraj vodil in vladal, temveč Bog je vprav bistvo sveta in življenja samega, Bog in svet sta eno ter isto. Vseeno je, ali govorimo o Bogu ali o substanci ali o naravi, samo vidik motrenja tega, kar dejanski je, je drugačen. Ko gledamo na naravo z vidika Boga, jo gledamo kakor da se sama ustvarja; Bog se nam prikazuje kot narava, ki dela naravo (*natura naturans*). Ko pa gledamo na naravo z vidika posmeznih ter izkustveno danih reči, jo gledamo kot nekaj ustvarjenega; in Bog se nam prikazuje kot stvarstvo, kot že narejena narava (*natura naturata*). Samo na drug način nam Spinoza ta svoj monizem tudi takole pojasnjuje. Bog kot neskončna podstat, ki se nam prikazuje z atributi razsežnega in duševnega in ki je obenem edina že sama po sebi, je hkrati notranji ali bistvenostni razlog teh reči. Te reči slede iz Boga v neskončno velikem številu, kakor odgovarja to božji neskončnosti, in sicer z ono absolutno nujnostjo, kakor jo zahteva že večno ali boljše rečeno brezčasno in nespremenljivo bistvo Boga. Kakor sledi že iz narave trikotnika samega z brezčasno nujnostjo, da znaša vsota njegovih kotov enkrat za vedno 180° , enako sledi že iz bistva Boga samega tudi vsa pestrost izkustveno danega sveta in življenja in to zopet takó, da je svet, kakor dejanski je, obenem edino možni svet, ki mu gre zato značaj notranje ali brezčasne nujnosti. Obenem pa seveda ostane vse to, kar tako iz Boga samega sledi, zopet v njem samem, in to prav tako, kakor tudi trikotnikovi koti niso nekaj izven trikotnika ali poleg trikotnika: neskončna božja podstat, ki je vse v vsem, sploh ne more ničesar izven sebe postavljati, temveč mora vse, kar naj bo, zopet v sebi ohraniti: ona ni vnanji vzrok (*causa transiens*) sveta in življenja, temveč ona je notranji ali bistvenostni razlog (*causa immanens*) vseh reči in s tem obenem oboje, notranji razlog sveta in vsa celokupnost sveta. Izkustveno dane reči so samo modi, samo stanja te ene vse obsegajoče božje podstati, ki iz nje slede in v njej tudi ostajajo. Zato je že s pojmom Boga dan tudi pojem vseh izkustveno danih reči in zato izvira tudi pravo spoznanje sveta in življenja le in že iz spoznanja Boga.

S takih vidikov prihaja Spinoza še do posebnega ter že zgolj vedoslovno važnega pojmovanja sveta in življenja na eni strani in naše, človeške narave na drugi. Kakor mu je samo Bog bitnost po sebi, tako so mu modi ali izkustveno dane reči vse to, kar je le »po drugem« in česar zato tudi ne moremo že po njem samem umevati (*id, quod in alio est, per quod etiam concipitur*). Na pr. kamen na cesti ni bitnost po sebi, pač pa bitnost po drugi bitnosti, o kateri velja isto in gre ta vrsta takih bitnosti, ki se medsebojno vsestransko pogajajo, brezmejno nazaj in naprej. In dokler ostajamo s svojim spoznavanjem samo v sferi takih druga po drugih pogojenih bitnosti, tudi ne moremo nobene med njimi dokončno umeti, ne po njej sami in ne po onih, ki jo pogajajo: zakaj nikjer ne najdemo ne začetka ne konca. In tako je Spinoza dovolj jasno izrazil tudi svoj pojem tako zvane vzročnosti. Vsi pojavi sveta in življenja so neobhodno v medsebojni vzročni zvezi, ali ta vzročnost nam pomaga samo relativno, pogojno spoznavanje reči, dočim se moramo, da dobimo

pravo in dokončno spoznanje sveta in življenja, zateči zopet k Bogu, ki je edino dejansko bistvo sveta in njegove vzročnosti. In ker na drugi strani že vemo, da se nam Bog sam prikazuje neposredno le v svojih neskončnih atributih, izmed katerih poznamo le atribut razsežnega in duševnega, in da se nam šele ti atributi prikazujejo v posameznih modih, to je izkustveno danih rečeh, sledi za Spinozo še prav posebno in tudi v naših dneh kaj aktualno pojmovanje vse dejanske vzročnosti. Da je modus bitnost po drugem, se pravi, da je modus po modu, reč po reči. In ker je modus le prikazen božjega atributa, namreč nam znane neskončne razsežnosti ali neskončne duševnosti, sledi še to, da je tudi modus razsežnosti zopet le po modu razsežnosti in da je tudi modus duševnosti zopet le po modu duševnosti, skratka da je vse mrtvo po mrtvem, vse živo po živem. S tem svojim načelom pa je Spinoza enako jasno izrazil to, kar nastopa še danes kot nauk tako zvanega psihofizičnega paralelizma: vse telesno ali fizično svetovno dogajanje se vrši vzporedno z notranjim ali duševnim dogajanjem in to takó, da so tudi vsi vzroki in učinki telesnih ali fizičnih dogodkov zopet le telesni ali fizični dogodki, vzroki in učinki notranjih ali duševnih dogodkov pa zopet le notranji ali duševni. Ali z lastnimi besedami Spinoze: »Dokler motrimo reči kot stanja duševnosti, moramo tudi red v vsej naravi, to je zvezo med vzroki, tolmačiti samo z vidika atributa duševnosti, kolikor pa motrimo reči kot stanja razsežnosti, moramo zopet tudi red v vsej naravi tolmačiti samo z vidika atributa razsežnosti«; ko nas komar piči, je vzrok pika komar, vzrok naše vzporedne bolečine pa je v naši predstavi pika in to neglede na vprašanje, ali se te svoje predstave tudi dejanski zavemo. In ker na drugi strani enako že vemo, da so vsi modi preko pristojnih atributov le posebno prikazovanje enega in istega božjega bistva ali ene in iste neskončne podstati, je tudi omenjena vzporednost med telesnim in duševnim popolna, taka, da jo Spinoza sam povsem dosledno še takole označi: »red in zveza idej je isto, kakor red in zveza telesnih reči« (Ordo et connexio idearum idem est, ac ordo et connexio rerum). Prav posebno blizu pa je moral biti Spinozi primer leče: telo in duh sta kakor leča, ki tudi je in ostane samo ena ter ista reč, čeprav se nam prikazuje z dveh strani, kot izbočena in kot uleknjena.

Z vsem tem je seveda dano tudi že Spinozovo posebno pojmovanje človeka. Tudi človek je le iz mnogih posameznih reči sestavljen modus božjih atributov, tudi človek se prikazuje sam sebi v dveh oblikah, v obliki razsežnega in v obliki duševnega. Bistvo duše je le predstava telesa (mens est idea corporis). Vnanjim, telesnim vtisom odgovarjajo naše predstave teh vtisov, telesnim spremembam pristojni občutki, tako zvanemu našemu hotenju pa odgovarja zopet naše pristojno telesno premikanje, vse to pa takó, da ne smemo govoriti o nobenem dejanskem vplivanju duše na telo in ne telesa na dušo. Dejanska in izkustveno neoporečna zveza med obema je zgolj avtomatična¹³ in je goli avtomatizem te vzporednosti osnovan na že omenjenem dejstvu, da sta tudi ti dve strani našega bistva vsaj končno le prikazni enega ter istega božjega bistva in da torej dejanski med telesom in dušo razlike sploh ni. Ali zopet z lastnimi besedami Spinoze: »Duša in telo sta ena ter ista reč, ki jo le motrimo zdaj z vidika atributa duševnosti, zdaj z vidika atributa razsežnosti« (Mens et Corpus una eademque res, quae iam sub cogitationis, iam sub extensionis attributo concipitur). Jasno je, da je s tem človeku odvzeta vsa lastna dejavnost in zlasti vsa osebna svoboda. Če je vse na svetu naravnost z brezčasno nujnostjo iz Boga izvirajoča in enako nujno samo v Bogu ostajajoča prikazen Boga, tedaj je vse na svetu takó nujno in že naprej določeno, da se tudi ne da želiti, naj bi se kaj drugače vršilo, nego se dejanski vrši; saj bi taka želja bila enakovredna z željo, naj bi se

¹³ Zanimivo je, da govori o takem avtomatizmu že sam Kartezij, vendar samo še na točki živalstva; za Spinozo pa je tudi človeška duša le neki »automaton spirituale«. (De intellectus emendatione.)

sam Bog izpremenil. Zato za Spinozo tudi ne more biti govora o nikakih smotrih življenja, zlasti pa ne o nikakem dobrem in zlu; kakor so ribe, da rabim Spinozov lastni primer, po naravi ustrojene, da plavajo in da večje požirajo manjše, enako je tudi povsod drugje v naravi, tudi v duševnem svetu idej. Napram temu železnemu redu narave, ki ne pozna nikakšnih vrednot in nikakšnega »najstva«, je tudi človek brez vsake moči in kar more v tem oziru sam doseči, je samo to, da vprav ta red narave vedno jasneje *s p o z n a v a* in da končno zagleda dejansko bistvo vsega dogajanja in tudi samega sebe le v neizogibnem razodevanju božjega bivanja. In takó je ena tragičnih strani Spinozove miselnosti še ta, da bi bila po njegovem filozofskem sistemu vprav *e t i k a*, po kateri ima ta sistem svoje ime, že naprej nemogoča in v kali zatrta.

Prave vzgoje in ž njo tudi poprave »značaja« (emendatio morum) ni, možna je le poprava razuma (emendatio intellectus). In Spinoza razlikuje tri stopnje takega razumskega razvoja človeka. Prva, najnižja stopnja je stopnja *č u t n e g a m n e n j a* (imaginatio, opinio), ki nam zlasti še ne prinaša notranje zveze med opaženimi pojavi in dogodki. Na tej stopnji se na svojega bližnjega še hudujemo, ker nam niso znani vzroki njegovega ravnanja. Druga, višja stopnja je stopnja pravega *s p o z n a n j a* (ratio), ki nas tudi še pušča v samem svetu posameznih reči ali modov, a nam odpira tudi notranjo, vzročno zvezo med njimi. Na tej stopnji tudi svojemu bližnjemu odpuščamo, ker ga razumemo. Tretja, najvišja stopnja pa je stopnja *m o d r o s t i* (scientia intuitiva), katera šele nas popelje od stvari ali modov do Boga in s tem do notranjega izvora in dejanskega bivanja vsega sveta in življenja. Na tej stopnji gledamo vse »z vidika večnosti« (sub specie aeternitatis) in postajamo takó tudi sami večnosti božje deležni (sentimus experimurque, nos aeternos esse). Na prvi stopnji nas označuje čut življenjske *n a d l o ž n o s t i* (tristitia), na drugi duhovno *v e s e l j e* (laetitia), na tretji pa duhovna *l j u b e z e n* Boga (amor intellectualis Dei), ki je obenem edina prava krepost in sreča človeka: »Sreča je krepost sama in ne plačilo kreposti.« —

Kakor sem v pričetku omenil, nam že življenje Spinoze mnogo pomaga, da umejemo nastanek tega značilnega filozofskega sistema. Upoštevati pa moramo še dobo, v kateri je Spinoza živel; je to doba *b a r o k a*. Tudi baročna doba je opustila linearno določnost prejšnje renesanse in tudi baročna mistika ne išče Boga izven narave, temveč v naravi sami, v človeku¹⁴. Neskončnost, ki naj bo obenem imanentna podstatnost, to so osnovni pojmi Spinoze in dobe, v kateri je živel; zato imenujejo Spinozo po pravici tudi klasičnega filozofa baroka. In to dela še bolj umevne tudi vse *h i b e* in *v r l i n e* tega filozofskega sistema. Seveda se tu ne morem spuščati v podrobno in učenjaško razmotrivanje o posameznih težah našega filozofa in zlasti ne o njegovi zgrešeni teoriji substance ali podstati in o njegovem igranju s pojmom »večnega«. Zato naj tu navedem samo *v s a k e m u d o s t o p n e n a č e l n e* hibe tega sistema, ki so še danes aktualne in katerih uvaževanje bi bilo tudi v naših časih potrebno. Izraziti pa hočem te hibe s temi tremi vprašanji. Kdo bo danes dejansko bistvo same prirode iskal v božanstvu in to v božanstvu, ki naj bo edina opora religiozne molitve in ne zgolj prirodoslovnega raziskavanja? In kdo bo danes svoje

¹⁴ *A n g e l u s S i l e s i u s* (Joh. Scheffler, 1624—1667)! Tudi Spinoza bi podpisal njegova verza:

Ich weiß, daß ohne mich Gott nicht ein Nun kann leben;
Werd' ich zunicht, er muß vor Not den Geist aufgeben

(Cherubin. Wandersmann I, 8)

ali:

Ich bin so groß als Gott, er ist als ich so klein,
Er kann nicht über mich, ich unter ihm nicht sein

(istotam I, 10)

telo in samega sebe smatral za golo prikazen posebne bitnosti, ki je sploh ne pozna in ne more poznati? Kdo bo drugič vse časovno nastajanje in izginjanje, kakor je skupno vsemu prirodnemu dogajanju, smatral le za brezčasno »sledenje«? Kdo bo zakone fizike in psihologije hotel ali sploh mogel zamenjati z zakoni brezčasnih geometričnih likov? In tretjič: kdo bo dobro in zlo, zaslužnost in odgovornost smatral le za prazno besedo ali zopet le za delo in pridevek Boga? Takim hibam pa stoje nasproti enake vrline Spinozove miselnosti, ki dajejo tudi njegovemu sistemu značaj trajne in ne samo zgodovinske vrednosti.

Spinoza je prvič tipično pokazal, kakó je ideja Boga tudi v znanstvu vrhovna ideja in kako je ideja Boga neobhodno potrebna vsakemu, ki hoče vse pojave sveta in življenja gledati in umevati zares z enega in centralnega vidika. Spinoza je nadalje naravnost katastrofalno prelomil dotedanje ter več ali manj neenotno pojmovanje sveta in življenja in postavil z doslednostjo, ki ji v zgodovini filozofije ni para, vzor enotnega svetovnega zakona, kakor stremijo po njem vse znanosti in kakor ga že predpostavlja tudi obstoj prirodne in človeške občestvenosti¹⁵. Spinoza je končno tragično pokazal, kakó je filozofija tudi življenje; ni bil filozof klasik samo na papirju, bil je tudi povsem enak filozof klasik življenja. In te vrline bodo Spinozi ostale, dokler bo živel človeški rod in dokler bo človeško srce gorelo za sveto, resnično in dobro.

¹⁵ Trajno mesto gre Spinozi zlasti tudi v dušeslovju in se slišijo marsikateri njegovi nauki o afektih kakor nauki iz moderne psihoanalize. Že Spinoza je dodobra spoznal pomen podzavesti in z njo danih ter danes tako imenovanih vrinjenih in izrinjenih »kompleksov«. Slog Spinoze je tudi pri obravnavanju samih dušeslovnih vprašanj oster ter skorajda matematičen in samo zato njegova psihologija do danes ni bila zadostno upoštevana in pravično ocenjena. Globlji pogled na njo pa bi pokazal, da je že Spinoza našel in tudi dodobra upošteval obe smeri sodobne, moderne psihologije: smer deduktivne analize (analitična psihologija) in smer induktivne psihoanalize (nauk o podzavesti). Dà, tak pogled bi celo pokazal, da je tudi Spinozov nauk o vzgoji v bistvu le zato tako enostranski, ker se opira na sama dušeslovna dejstva in ne upošteva tudi enako nedvomnih normativnih ali moralnih strani človeške narave.

Prof. A. Bazala mi je pred kratkim izrazil mnenje, da je posebej uvaževati Spinozovo pojmovanje Boga, češ, da je takó pojmovani Bog — prvi Bog fizike. K temu pa s svoje strani pripominjam, da Spinoza prav gotovo ni mislil na takega »Boga«. Znanstvo je tudi po Spinozi podrejeno — ljubezni do Boga, zato gre tudi Spinozi za Boga, s katerim nas živo družijo samo religiozno doživetje in nobeno zgolj znanstveno, kaj še zgolj fizikalno prizadevanje. Dà, Spinoza je bil takó prožet od same misli na Boga, da mu je vse drugo, tudi vse izkustveno dano stvarstvo kratkomalo izginilo — v prazen nič!